

Михайло ГНАТЮК,
професор Львівського
національного університету
ім. Івана Франка

ОСИП МАКОВЕЙ – ПИСЬМЕННИК, РЕДАКТОР, ЛІТЕРАТУРОЗНАВЕЦЬ

УДК 821.161.2.09"188/192" О.Маковей: 070.4

У статті розглянуто внесок О.Маковея до української літератури, його прозу, поезію, літературно-критичні статті, переклади. Автор наголошує, що О.Маковей був одним з редакторів часопису європейського рівня «Літературно-науковий вістник».

Ключові слова: західноукраїнський літературний процес, рефлексійна лірика, сатира, літературно-критичні праці, аналіз.

Серед письменників кінця XIX – початку XX ст., що вийшли з-під крила І.Франка, почесне місце належить О.Маковею. Про близькі стосунки цих двох визначних постатей української культури свідчить запис у щоденнику О.Маковея від 18 червня 1887 р.: «В тім тижні був я у нього (І.Франка – М.Г.) кілька разів і наговорився з ним доволі. Його посуджують о нещирість. Я після себе того би не сказав. Мов з своїм кривим, він зо мною говорив. Я до нього чую симпатію, а він до мене, бодай в часті, – також. Щоб я лиш йому вивдячивсь за се, бо він мене не одного навчив своїми розмовами. Його погляди на справу і на літературу руську знаю не лиш з творів його, а з власних його розмов. Годі їх тут списувати, а вони в многім дуже розумні, і я їх собі присвоюю» [3; 391].

У свою чергу, І.Франко відзначав майстерність О.Маковея як поета і прозаїка, вважав, що його поезії вирізняються «новочасною версифікацією», а прозі властиві «старанно оброблені і украшені гумором новели і сатири».

* * *

Народжений у Яворові недалеко від Львова у 1867 р., О.Маковей пройшов добру літературну школу. Він навчався у Львівській українській гімназії, а потім на філософському факультеті Львівського університету (1887–1893), пізніше був «надзвичайним» слухачем слов'янського семінару в університеті Відня, де викладали такі всесвітньовідомі вчені, як В.Ягич, К.Іречек, М.Мурко.

Та чи не перше місце у багатогранній діяльності О.Маковея займала його редакторська діяльність. Йому судилося редагувати «Зорю» (1893), «Буковину» (1895–1897), «Літературно-науковий вістник» (1897–1899).

Особливо успішною була праця письменника на посаді редактора «Буковини». За час редакторства О.Маковея (1895–1896) чернівецька газета стала не лише авторитетним часописом буковинських українців, а й надзвичайно цікавим

Осип Маковей

загальноукраїнським виданням. В «Автобіографії» О.Маковей так писав про цей період: «Від квітня 1895 р. до кінця падолиста 1896 був я начальним редактором «Буковини». Праця була величезна, її можна було зробити лише при молодечім захваті. Не за все, що друкувалося в «Буковині», я можу відповідати, бо часопис був не мій, але я стягнув до нього багато різнорідних людей, без уваги на їхню партійну приналежність. «Буковина» була вправді спомагана правительством газета, – скільки діставала не знаю, – але, поза лояльністю для уряду, мала повну свободу» [2; 307].

У 1897–1899 рр. О.Маковей став одним із редакторів новоствореного літературно-мистецького часопису європейського рівня «Літературно-наукового вістника». З 1899 до 1910 року викладав українську мову та літературу в учительській семінарії та Чернівецькому університеті. На початку XX ст. захистив докторську дисертацію про творчість П.Куліша. В останні роки життя працював педагогом в учительських семінаріях Львова та Заліщиків. Помер у Заліщиках у серпні 1925 р.

А поза тим О.Маковей був активним учасником львівських і чернівецьких видань кінця XIX – початку XX ст., коли він, поруч з І.Франком, став одним з найактивніших учасників літературного процесу в Україні. Ще у 1894 році письменник у журналі «Зоря» запропонував скликати з'їзд письменників Наддніпрянщини, Галичини і Буковини, на якому обговорити питання про стан літературної та просвітницької праці в Україні. І.Франко схвально відгукнувся на пропозицію письменника обговорити на з'їзді такі питання: «стан літератури і просвіти в останні роки, наша критика літературська, наш фольклор, видавництва для народу, про театри і розвій драматургії, вплив інших літератур на нашу, і де шукати більшої оригінальності». На жаль, з відомих причин (перебування українських учених і письменників у межах різних імперій) такий з'їзд не відбувся.

О.Маковей був одним із тих західноукраїнських діячів, хто слідом за І.Франком прокладав мости до культурних і літературних кіл Наддніпрянщини. У 1897 р. він відвідав Київ. Враження від цих відвідин лягли в основу збірки рефлексійної лірики «Подорож до Києва» (1897). Для письменника-патріота болісними були переживання від побаченого, особливо стурбував його повний занепад українського культурного життя, страшна русифікація «матері городів руських»:

Їду, наслухаю: москаль і москаль,
Се лях, хоч без конфедератки,
Се жид, се грузин, се московський француз
І руді прочани з-під Вятки.
Тремтить моє серце: не чую нігде
Тих слів, що учила нас мати...
Де ви поховались, мої земляки,
Що вас тут нігде не видати?

Причину страшного духовного занепаду в українській столиці поет бачить у тій трагічній історії, яку довелося пережити Україні від доби Богдана Хмельницького:

Ах ні! Вас украли, в неволю взяли
Вас баба Росія украла,
Язык вам відтяла, впрягла у ярмо
І воду возити казала.

Та віра в майбутнє України в О.Маковей у 1897 р. безсумнівна:

Не наймичка Вам Україна моя!
Настане й для неї час слашний,
Бо серце у неї сильніше сто раз,
Як розум ваш самодержавний.

Поезія «На Лисій горі» ще більше загострює відчуття поета про страшну кривду, яку терпить український народ в умовах бездержавності:

Над темним Дніпром уночі я сидів
У царськiм саду між корчами,
дивився на темну палату царя
І думав думки за думками.

Актуально звучали слова поета про те, що в українській столиці у президентському палаці має сидіти таки свій президент:

Палата нічого, здала би ся там,
Не треба й великої зміни,
Нехай би лиш тут не чужинець сидів,
А наш президент України.

Причиною негараздів України є і непорозуміння між своїми. А яким злободенним виявилось сатиричне слово О.Маковей про ура-патріотів, які за свій патріотизм вимагають добру платню. Унікальною у цьому сенсі є сатира-ремінісценція О.Маковей «Як Шевченко шукав роботи» (1911).

Тарас Шевченко просить до редакції популярної львівської газети.

– Візьміть мене до редакції «Діла», все-таки на щось здамся.

– Ані гадки, пане Тарасе! Одно те, що там повно поетів, хоч віршів уже не пишуть, а не допустять вас із зависті; друге: у видавничій спілці є священики, а ви автор

«Марії», не треба Вам казати. А я тепер зі св. Юром у згоді.

Не знаходиться роботи для Т.Шевченка і в самому Товаристві, що носить його ім'я. На пропозицію геніального поета знайти хоч якусь роботу, урядник товариства відповідає:

– Еге, еге: але ж Ви, добродію, не є дійсним членом Товариства ім. Шевченка!

На що поет справедливо відповідає:

– Ну то зробіть мене! Адже ж товариство називається моїм іменем.

Ремінісценції О.Маковей у сатиричній формі передавали непорозуміння і суперечки, які часто виникали у середовищі львівських патріотичних організацій. Гумористичний талант О.Маковей помітив С.Єфремов, який у своїй «Історії українського письменства» зазначав, що «оповіданнями з міщанського життя талановитий поет, повістяр і критик досяг значної майстерності. Його оповідання («Клопоти Савчихи», «Вуйко Дорко», «Нові часи» й ін.) перейняті легким гумором, повні справді комічних ситуацій» [1; 216]. С.Єфремов не оминув увагою і його наукові праці: критичний нарис про П.Куліша, життєпис Ю.Федьковича, а також критичні студії про українських письменників кінця ХІХ – початку ХХ ст. (Т.Бордуляка, Д.Чайковського, С.Коваліва, О.Кобилянської та ін.).

На основі вивчення матеріалів про Хотинську війну 1621 р. О.Маковей створив історичну повість «Ярошенко» (1905). Образ головного героя, за словами автора, допоміг йому зобразити ряд історичних подій, на фоні яких яскраво змальовані воїни турецької та польської армій.

В усій багатогранній діяльності О.Маковей як літератора чи не найбільшою за обсягом є літературознавча та літературно-критична спадщина письменника. Як критик він намагався заповнити лауну в українському літературному житті, про яку писала Леся Українка в листі до нього 28.V.1893 р.: «у нашій літературі багато чого бракує, але найбільше бракує доброї і талановитої критики» [9; 155].

Праці О.Маковей як літературознавця і критика були визначальними в оцінюванні творів нашої літератури багатьма критиками наступних поколінь. Передусім це стосується його праць про О.Кобилянську. Ф.Погребенник доречно зауважив, що «діяльність Маковей в галузі популяризації й оцінки творів Ольги Кобилянської – одна з яскравих сторінок його літературно-критичної праці. На концепцію творчості письменниці, дану в статтях Маковей, спиралися значною мірою не лише українські, а й зарубіжні дослідники (Г.Адам, Ф.Ржегорж, Т.Турнерова та ін.» [8; 344].

У сучасному літературознавстві на особливу увагу заслуговує праця О.Маковей «Життєпис Осипа-Юрія Гординського-Федьковича» (1911). Нині є всі підстави твердити, що О.Маковей у нашій науці про літературу заклав основи наукового федековичезнавства.

Оскільки О.Маковей відвідував слов'янський семінар у Відні, він у своїх літературно-критичних статтях спирався на естетичний досвід німецьких, австрійських, російських письменників, твори яких перекладав українською мовою. Це, зокрема, твори Г.Зудермана, К.Майєра, Е.Золя, А.Доде, Гі де Мопассана, Е.Ожешко, С.Жеромського, І.Тургенева та ін.

З перекладацькою діяльністю О.Маковей пов'язана і його праця з популяризації української літератури чужими мовами, зокрема німецькою та російською. Маловідома на кінець XIX ст. українська література передусім завдяки старанням І.Франка, пізніше О.Маковей стала зноюю у Європі. У статті «Zur Wiedergeburt der kleinrussischen Literatur» [див.: 11; 103–113]. Український учений звернув увагу німецькомовного читача на демократизм і народність української літератури, яку, «на жаль, мало знають у Європі. Та прийде час, і цю літературу відкриє й оцінить європейський читач» [11; 103].

Особливе місце в українській літературі О.Маковей відводив творчості Т.Шевченка, який, на його думку, найкраще може представляти українську ментальність серед німецькомовного читача. Автор насамперед акцентував життєздатність української літератури, її спроможність зайняти належне місце серед європейських літератур: «Твори Шевченка мали вирішальний вплив на розвиток української літератури і народу. Шевченко був сином кріпака, співцем кріпаків і розради народу. Він співав, як рідко хто, про славне минуле України і завзято боровся проти тогочасних несправедливих відносин, вимагав для свого народу світла й волі. <...> Його твори є найкращим виявом життєздатності української літератури» [11; 110].

Крім популярних статей про українську літературу в німецькій, польській та російській періодиці, О.Маковей створив низку ґрунтовних досліджень про творчість українських класиків. При цьому у своїх оцінках він одходив від традиційних трактувань. О.Маковей як критик часто орієнтувався на літературно-критичні погляди свого вчителя І.Франка. Проте не раз відходив від Франкових критичних оцінок українських письменників, якщо бачив, що вони неточні, а іноді й тенденційні. Яскраво виявилось це у Маковейській праці про творчість П.Куліша.

Трактуючи особу П.Куліша, І.Франко писав: «Наділений великим талантом, але ще більшою амбіцією, – Куліш протягом свого довгого життя проходив найрізніші зміни, топтав найрізніші сліди, виступав у найрізніших ролях і полишив по собі багату літературну спадщину, в якій обік цінного, було багато схибленого, багато суперечностей, а майже ніщо не викінчене так, як би можна було надіятися від його великого таланту» [10; 283].

О.Маковей, оцінюючи багатогранну творчість П.Куліша, не оминав дражливих моментів, пояснював вагання митця насамперед прагненням якнай-

ширше прислужитися своєму народові, писав про тих ура-патріотів, «які кидали на нього каменем, займалися тільки прекрасними розмовами, винували того чоловіка, що мав силу і відвагу працювати серед насмішок, клевети, зазвисті і байдужості до дорогої для нього справи. Люди забували давню гадку, що не помиляється тільки сей, що не робить нічого, а Куліш завсіди робив багато. Його помилки були всі щирі і, роблячи їх, він безнастанно мав гарну ціль – вияснення правди. Все то не могло не викликувати роздратування в гордій, самолюбній і почасти нетерпеливій натурі Куліша і не збільшити різкості і чудацтва його відповідей і нападів на противників з його боку» [6; 5].

П.Куліш як громадський діяч утверджував ідею соборності України. Відомо, що І.Франко в аналітичних статтях певною мірою применшував популярність П.Куліша на Наддніпрянській Україні та в Галичині, зокрема вважав, що вже в 70-х рр. XIX ст. «Куліш, значно скомпрометований перед тим у Росії, скомпрометував себе також у Галичині не тільки своїми особистими зносінами з проводирями т[ак] зв[аних] народовців, із якими він ніколи не міг дійти до ладу, але також своєю «Мальованою Гайдамаччиною», друкованою і перерваною 1876 р. в «Правді», в якій оспівану і возвеличену Шевченком гайдамаччину назвав простим розбійництвом і нищенням імпортованої з Польщі культури» [10; 285].

О.Маковей заперечував висловлювання І.Франка, стверджуючи, що той «недооцінює Кулішеві заслуги, а переоцінює його помилки» [6; 132].

Як критик О.Маковей уперше висловив думку, на якій пізніше не раз акцентувало наше літературознавство: Т.Шевченко і П.Куліш представляли два різних крила козацтва: Шевченко – правобережну козащину, яка після Андрусівського договору опинилася на Січі, а звідти поверталася гайдамаками, П.Куліш же вийшов із того козацтва, яке орієнтувалося на Росію.

О.Маковей торкався також проблеми східних мотивів у творчості П.Куліша. Критик вважав, що своє бачення українсько-турецьких стосунків письменник виклав у поетичній збірці «Дзвін» (1893). Якщо І.Франко акцентував на тому, що П.Куліш у контактах з галичанами найменше надавався на роль миротворця, то О.Маковей звернув увагу на щире намагання автора «Дзвону» віддати всі свої інтелектуальні сили для утвердження української справи, хоча сумніви у правоті своїх діянь переслідували його в останні роки життя. У поезіях «Дзвону» П.Куліша О.Маковей побачив наслідок бурхливих дискусій, які автор проводив у цей час, урешті його життєву поразку. «В тих поезіях видно вже хорого діда, що бачить уже свій кінець, а тут спокійно ждати на смерть не може: мучить його серце велика журба, що стільки напрацювався, а не найшов признання» [6; 162].

Для сучасного читача чи не найвідомішою є праця О.Маковей «Життєпис Осипа Юрія Гординсь-

кого-Федьковича» (1911). Поштовхом до вивчення творчості Буковинського Солов'я стала праця І.Франка «Молодий вік Осипа Федьковича» (1888), у якій Каменярь захоплював молодих колег досліджувати матеріали, пов'язані з життям письменника. Наприкінці 90-х рр. XIX – у перші роки XX ст. О.Маковей опублікував близько двадцяти статей, у яких ґрунтовно опрацьовано біографічні матеріали про Ю.Федьковича та його творчість. Як слушно зазначають сучасні дослідники, автор згаданої біографії узяв за взірць двотомну працю О.Кониського «Тарас Шевченко-Грушівський: хроніка його життя» (Львів, 1898–1901).

Як пише Б.Мельничук, «багатство зібраного впродовж ряду років матеріалу підказало О.Маковеві думку створити на його підставі докладну біографію Буковинського Солов'я, в чому він невдовзі зізнався: «Зібравши матеріали до життєпису Осипа Федьковича, я побачив, що на основі їх уже можна писати про життя поета повніше і вірніше, як писав досі»» [7; 8].

О.Маковей докладно дослідив основні факти з життя Ю.Федьковича: його дитячі роки, побут у Молдові, жовнірські роки письменника – 1852–1859. А далі розділи «Федькович у Чернівцях. 1859–1861», «Федькович у Семигороді. 1861–1863».

Критик уперше в нашому літературознавстві проаналізував факти, пов'язані з життям Ю.Федьковича у Львові (1872–73), післяльвівський період його життя в Путилові, нарешті побут письменника у Чернівцях 1876–1888 рр. Праця О.Маковея дала відповідь на питання, чому Буковинський Соловей не знайшов порозуміння з діячами львівського інтелектуального середовища того часу. Дослідник писав, що у Львові Ю.Федькович реалізував план видання дитячих релігійних книжок для «Просвіти», «який поклав був собі ще 1868 р. План був широкий і обнімав не лише мораль і релігію, але й реальну науку: історію, географію, економію, правництво і тому подібне. Але одне те, що Федькович не до всього був підготовлений <...> друге знов те, що не мав коли і не міг усього сам зробити, було причиною, що із широкого плану він виконав лише малу частину» [7; 319].

У характеристиці біографічних моментів Ю.Федьковича О.Маковей значну увагу приділив суспільно-політичному життю Буковини, зокрема тодішньої Гуцульщини.

Має рацію Б.Мельничук, стверджуючи, що «кожен з розділів Маковеевої праці має чітку структуру: спершу автор якнай докладніше висвітлює всі відомі йому факти біографії свого героя, а вже відтак аналізує його твори, реалізуючи в такий спосіб основоположну щодо залежності (більшої чи меншої) творів від біографії їхнього автора» [7; 8].

Поряд із біографією О.Кониського про Т.Шевченка праця О.Маковея про Ю.Федьковича увійшла до золотого фонду української біографічної прози, стала чинником розвитку української літера-

турної критики початку XX ст. Варто згадати, що про своєрідність Ю.Федьковича-письменника на початку XX ст. і пізніше писали М.Євшан, Д.Загул, В.Сімович, Д.Николишин. Та жоден із них не обійшовся без біографічної праці О.Маковея.

Як критик і дослідник сучасної йому літератури О. Маковей значну увагу приділив аналізу творчості А.Чайковського, Т.Бордуляка, Б.Грінченка, М.Коцюбинського. Для нас особливе значення має оцінка, що її О.Маковей дав творчості українського поета-каторжанина П.Грабовського. Стаття про цього поета була надрукована на сторінках «Літературно-наукового вістника» (– 1899. – № 6) і мала на меті показати, що навіть ті українські письменники, які перебувають далеко від батьківщини на засланнях, переймаються долею свого народу, стежать за літературним процесом на батьківщині. Аналізуючи поетичні збірки П.Грабовського «Пролісок» (1894) та «З півночі» (1896), О.Маковей звернув увагу на те, що, незважаючи на «смуток сибірського бору», від якого віє у збірках, поезія П.Грабовського – це передусім ліричні твори – «проліски – прегарні, ліричні вірші». Виспівуючи у поезіях своє горе, поет удався до широких узагальнень. Ці узагальнення сумні: «сумний сей спів, від часів Шевченка ми не чули таких сумних невольничих пісень» [5; 25].

На прикладі творчості П.Грабовського О.Маковей висловив і загальнотеоретичні думки з приводу тенденційності та ідейності мистецтва. «Грабовський, мабуть, мав на думці ідейні поезії, а не тенденційні, коли це писав; він не зазначив добре різниці між ідеєю а тенденцією, і тому неначе боронить тенденційні поезії. А може бути, що в нього з того боку й нема ясної думки про задачу поезії, бо і з його власних поезій, тих, де він не “триндикає”, тільки “робить суспільну, гуртову роботу”, видно, що не все відчуває він ясно душею, коли саме він дбає і про штуку, і про суспільну роботу, а коли на гадці має тільки суспільну роботу – без поезії і штуки» [5; 27].

О.Маковей наголошував на правдивості творів П.Грабовського. Ця правдивість зумовлена каторжанською долею поета: «разом взявши ці поезії – то ціла трагедія невольника, що рветься до життя й роботи, паде й піднімається, других накликає до праці для людей і сам на собі показує наслідки самоти на чужині та неволі, що переходить цілу скалю почувань: від найвищого одушевлення аж до крайнього песимізму. Сі психічні мотиви складаються на різні способи в пісні і раз гудуть, як похоронні марші, а раз як жваві марші для походу» [5; 27].

О.Маковей був одним із перших критиків, які дали об'єктивну оцінку творчості О.Кобилянської. Його критико-біографічний нарис «Ольга Кобилянська» («Буковина». – 1897. – 7 трав.) став тим матеріалом, до якого зверталися пізніше всі ті, хто аналізував твори письменниці. О.Маковей вперше акцентував увагу на тому, що на творчості буковинської

письменниці позначився вплив данського прозаїка Е.-П.Якобсена, німецького філософа Ф.Ніцше. Особливо яскраво це проглядається у повісті «Царівна» та гуморесці «Він і вона». Вплив Ф.Ніцше на О.Кобилянську виявився передусім у тому, «що німецький філософ навчив її дивитися на світ і людей з вищого, більш ідеального становища» [4; 28].

Широкі літературно-критичні зацікавлення О.Маковей стосувалися й української класичної літератури, і сучасного літературного процесу. Як зазначав Ф.Погребенник, заслуга О.Маковей – літературного критика полягає в тому, що своїми критичними працями він вів нещадну боротьбу «проти нігілістичного ставлення з боку “москвофілів” та інших реакційних угруповань до української літератури та народної мови, сміливо відстоював права на вільний розвиток, стверджував велику життєву си-

лу рідного слова, виступав проти переслідувань прогресивної культури царським урядом, австрійськими реакційними елементами. Його голос на захист літератури звучав зі сторінок українських, російських та німецьких журналів» [8; 346].

Україна має піднятися з руїни. Про це мріяв О.Маковей наприкінці XIX ст. У боротьбі за це важливу роль має відіграти українська література, культура. Символом цього культурного змагу має стати літописець Нестор, якого автор закликав: «Встань, Несторе, встань на розмову малу!» Як і літописець Нестор, О.Маковей в умовах українського життя XIX – поч. XX ст. хотів засобом слова збудити українців від летаргічного сну. Творчість митця, яку заново осмислює сучасне покоління читачів та дослідників, є прикладом служіння своєму народові у найскладніші періоди його історії.

Література

1. Єфремов С. Осип Маковей / С.Єфремов // Історія українського письменства. – К.–Ляцпін, 1919. – Т. 2.
2. Маковей О. Автобіографія / О.Маковей // Письменники Буковини. – Чернівці: Прут, 2001. – Т. 1.
3. Маковей О. Дневник [Записи про Івана Франка] / О.Маковей // Спогади про Івана Франка. – Л.: Каменяр, 2011.
4. Маковей О. Ольга Кобилянська / О.Маковей // ЛНВ. – 1899. – Т. V. – Кн. I.
5. Маковей О. Павло Грабовський / О.Маковей // ЛНВ, 1899. – Т. VI. – Кн. II.
6. Маковей О. Панько Омелькович Куліш / О.Маковей. – Л., 1900.
7. Мельничук Б. Життєписний монумент Буковинському Соловієві / Б.Мельничук// Маковей О. Життєпис Осипа Юрія Гординського-Федьковича. – Чернівці: Золоті литаври, 2005.
8. Погребенник Ф. Осип Маковей / Ф.Погребенник // Історія української літературної критики. Дожовтневий період. – К.: Наук. думка, 1988.
9. Українка Леся. Збір. творів: у 12 т. / Леся Українка. – К., 1978. – Т. 10.
10. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 / І.Франко // Франко І. Збір. творів: у 50 т. – К., 1984. – Т. 41.
11. Die Gesellschaft. – 1898. – N. 20.

Антологія одного Вірша

Пісні світ

Відкрила пісні світ мені моя бабуся,
Коли малим дівчатком ще була.
З тих пір із піснею і плачу, і сміюся,
Лечу пташиною до рідного села.

Якби ви чули, як співає моя мама, –
В діброві замовкають солов'ї.
Чи хвиля радості, а чи життєва драма –
У пісні вилива чуття свої.

Бувало, ввечері співаємо тихенько,
Як прийде час від праці спочивати:
Мала сестричка, я і рідна ненька –
І всі печалі покидають хату.

Молюся пісні – тій, що ще з дитинства,
Вона – моє цілюще джерело,
Оберігає святість материнства,
Несе любов, і ласку, і добро.

Наталія КОЛІСНИК,
с. Кірове Доменського р-ну
Кіровоградської обл.